

پیشینه تاریخی برگزاری مراسم روز عاشورا در جوامع شیعی

احمد خامه یار

درباره زمان پیدایش و شکل‌گیری مراسم روز عاشورا در میان جوامع شیعی، با استناد به گزارش‌های مورخان معتبر عراقی همچون ابن جوزی (المنتظم، ج ۱۴، ص ۱۵۰) و ابن اثیر (الکامل فی التاریخ، ج ۸، ص ۵۴۹) مبنی بر عزاداری‌های شیعیان بغداد در روز عاشورا که در زمان معزالدوله دیلمی (حکومت: ۳۵۸-۳۳۴ق) از سال ۳۵۲ق آغاز شد و در سال‌های بعد نیز ادامه یافت، دیدگاهی که میان بسیاری از اسلام‌شناسان و پژوهشگران تاریخ تشیع، از جمله علی‌اصغر فقیهی (تاریخ آل‌بویه، ص ۳۰)، هاینس هالم (شیعه، ص ۶۱)، حمزه الحسن (طقوس التشیع، ص ۴۴۰) و دیگران رواج یافته، آن است که این عزاداری‌ها، نخستین مراسم‌های رسمی و عمومی روز عاشورا در میان جوامع شیعی بوده و در واقع آل‌بویه نخستین حکومتی بوده‌اند که برپایی چنین مراسمی را حمایت کرده و به ترویج آن پرداخته‌اند. چنانکه گزارش‌های همان مورخان، حاکی از برپایی مراسم جشن و سرور روز غدیر پیش از مراسم سوگواری روز عاشورا، یعنی به فاصله زمانی کمتر از یک ماه از آن بوده است.

سید صالح شهرستانی نیز در کتاب خود تاریخ النیاحه علی الامام الحسین (ع) (ج ۱، ص ۱۴۷ و ۱۴۹) توضیح داده است که آل‌بویه نخستین کسانی نبودند که سوگواری و عزاداری امام حسین (ع) را به وجود آوردند؛ بلکه آنها نخستین کسانی بودند که عزاداری را از حالت برگزاری پنهانی و خصوصی آن در داخل خانه‌ها و مجالس شخصی خارج کردند و به میان بازارها و خیابان‌ها آوردند. شواهد و گزارش‌هایی نیز وجود دارد که در سال‌های پیش از سال ۳۵۲ق، شیعیان بغداد به سوگواری امام حسین (ع) می‌پرداخته‌اند؛ اما این گزارش‌ها دلالتی ندارد بر آنکه این سوگواری‌ها به شکل مراسم رسمی و عمومی در روز عاشورا برگزار می‌شده است. همچنین در کنار گزارش‌های برپایی مراسم روز عاشورای بغداد در دوره آل‌بویه، گزارش‌هایی نیز از برپایی مراسم روز عاشورا (و نیز مراسم روز غدیر) در قاهره در دوره خلیفه فاطمی المعز لدین الله (حکومت: ۳۶۵-۳۴۱ق)، و به طور مشخص از سال ۳۶۳ق، یعنی کمتر از یک سال از ورود وی به مصر، در منابع تاریخی نقل شده است.

با این حال، به نظر می‌رسد مراسم رسمی روز عاشورا، پیشینه کهن‌تری از آنچه تا کنون عموم پژوهشگران می‌پنداشته‌اند، داشته است. مستند این ادعا، گزارشی است که به واسطه نقل قول ارزشمند مقریزی (درگذشته ۸۴۵ق)، مورخ برجسته مصر در دوره مملوکی، از ابن زولاق (درگذشته ۳۸۷ق)، مورخ برجسته دیگر مصری که در سده چهارم هجری زیسته و دوره پیش و پس از ورود فاطمیان به مصر را درک کرده، به دست ما رسیده است. عبارتی که مقریزی از ابن زولاق - احتمالاً از کتاب مفقود وی سیره المعز لدین الله - نقل کرده، چنین است: «وكانت مصر لا تخلو من الفتن فی یوم عاشوراء عند قبر کلثم وقبر نفیسه بنت الحسن بن زید بن الحسن بن علی بن ابی طالب فی الأيام الإخشیدیة والکافوریة، وكان

سودان کافور يتعصبون على الشيعة، ويتعلق السودان في الطرق بالناس، ويقولون للرجل: من خالك؟ فإن قال معاوية أكرموه، وإن سكت لقي المكروه، وأخذت ثيابه وما معه، حتى كان كافور يوكل بأبواب الصحراء، ويمنع الناس من الخروج.» (بنگريد: مقریزی، الخطط المقریزيه، ج ۲، ص ۲۱۲؛ اتعاظ الحنفاء بأخبار الائمه الفاطميين الخلفاء، ج ۱، ص ۱۴۶).

از این گزارش چنین برمی آید که در دوره حاکمیت بنی‌اخشید (۳۵۸-۳۲۳ق)، در نیمه نخست سده چهارم، شیعیان مصر در روز عاشورا در دو زیارتگاه نفیسه بنت حسن بن زید بن امام حسن (ع)، همسر اسحاق بن امام جعفر صادق (ع)، که تا به امروز از زیارتگاه‌های برجسته و مشهور اهل بیت در مصر به شمار می‌آید، و نیز در مزار کلثم یا کلثوم دختر قاسم بن محمد بن امام جعفر صادق (ع)، به سوگواری می‌پرداختند و البته در دوره کافور، غلام اخشید (حکومت: ۳۵۷-۳۵۵ق)، با تعصب و سخت‌گیری وی و عوام‌لش مواجه می‌شدند. در واقع با استناد به این گزارش می‌توان گفت: مراسم روز عاشورا پیش از دوره آل بویه و خلفای فاطمی مصر پیشینه داشته و با توجه به گزارش‌هایی که به دست ما رسیده، لااقل از نیمه اول سده چهارم، در میان جامعه شیعی مصر جریان داشته است.

پ.ن: این یادداشت کوتاه را به دوست عزیزم آقای محمد حسین واعظ تقدیم می‌کنم.

سه شنبه ۲۷ شهریور ۱۳۹۷ ساعت ۶:۲۳

نظرات